

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-411-416

УДК 343.9

Л. Г. КОЗЛЮК,

кандидат юридичних наук*

ORCID: 0000-0002-8864-9693

ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ – ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ)

У статті розглянуто ключову складову предмета кримінології – особистість злочинця. Наголошено на наявності тісного взаємозв'язку між особистістю злочинця і протидією злочинності. Аргументовано, що без пізнання особистості злочинця неможливо реалізувати один з пріоритетних напрямів протидії злочинності, яким є розробка успішних заходів протидії. Доводиться, що соціально-натуралістичний підхід до розуміння особистості злочинця відкриває нові можливості більш продуктивного впливу на осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення. Наголошується, що закономірною є формула: ефективне дослідження особистості злочинця дорівнює ефективній протидії злочинності.

Ключові слова: злочинність, особистість злочинця, протидія злочинності, механізм злочинної поведінки, соціально-натуралістична кримінологія, комплекс сваволі та ілюзій, воля і свідомість людини.

Козлюк Л. Г. Личность преступника – центральная проблема современной криминологии (некоторые аспекты в контексте противодействия преступности)

В статье рассмотрена ключевая составляющая предмета криминологии – личность преступника. Отмечено наличие тесной взаимосвязи между личностью преступника и противодействием преступности. Аргументировано, что без знания личности преступника невозможно реализовать одно из приоритетных направлений противодействия преступности, которым является разработка успешных мер противодействия. Доказывается, что социально-натуралистический подход к пониманию личности преступника открывает новые возможности более успешного воздействия на лиц, совершающих уголовные преступления. Отмечается, что закономерной является формула: эффективное исследование личности преступника равно эффективному противодействию преступности.

Ключевые слова: преступность, личность преступника, противодействие преступности, механизм преступного поведения, социально-натуралистическая криминология, комплекс своеволия и иллюзий, воля и сознание человека.

Kozliuk Liudmyla. Perpetrator's identity – central issue of modern criminology (Some Aspects in the Context of Opposing Criminality)

The article is related to the key component of the subject of criminology - the perpetrator's identity. It is stressed the close relationship between the perpetrator's identity and the opposing against criminality. It is argued that unless a knowledge of the perpetrator's identity one of the priority areas of crime prevention shall not be implemented that is the development of successful countermeasures. It turns out that the socio-naturalistic approach to understanding the perpetrator's identity shows up new opportunities, more productive influence on those who commit criminal offenses. It is emphasized that the formula is natural: an effective study of the perpetrator's identity is equal to the effective opposing against criminality.

Key words: criminality, perpetrator's identity, opposition to criminality, criminal behavior mechanism, social-naturalistic criminology, arbitrariness and illusions complex, person's will and consciousness.

* Kozlyuk Liudmyla, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

Вступ. З огляду на стан поширення злочинності в Україні, набрання нею організованих форм¹, актуалізуються дослідження, пов'язані з вивченням особистості злочинця. Це зумовлено тим, що особистість злочинця є своєрідним центром, що «запускає» механізм злочинної поведінки. Тому властивості, які тією чи іншою мірою дають змогу реалізуватися такому механізму, завжди цікавлять як теоретиків, так і практиків.

Кримінологічне дослідження особистості злочинця дає змогу визначити вагу, яку вносить у злочинну поведінку сама особистість як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем. Кримінологічне значення особистості злочинця полягає в тому, що особистість може розглядатися як своєрідне «вікно», яке дає змогу зазирнути у обставини, які сформували цю особистість, зокрема, вийти на соціальні умови, що детермінували злочинну поведінку. Адже особистість злочинця, акумулюючи певні зовнішні умови, дає змогу визначити ті кримінологічні характеристики середовища, які іноді важко виявити іншим способом².

Внаслідок триваючої соціальної кризи в нашій державі склалися сприятливі умови для формування у громадян злочинної поведінки. Різка стратифікація населення за рівнем доходів, доступом до соціальних послуг, умовами та якістю життя породжує криміногенно небезпечну соціальну нерівність, що своєю чергою, детермінує соціальне відчуження і знижує межу та міру законслухняності значної частини суспільства³. У зв'язку з цим сьогодні наше суспільство перебуває у стані криміналізму. Як наголошує О.М. Костенко, формулою такого стану є те, що кожен мусить вибирати одне з двох зол – або стати злочинцем, або бути потерпілим від злочинів – третього не дано⁴.

Огляд досліджень. Проблематика пов'язана з особистістю злочинця має комплексний характер. Її вивченням займаються не лише українські та зарубіжні кримінологи, а й антропологи, психіатри, психологи, медики, соціологи, філософи. Серед них – Г.Тард, І.Ланге, Б.Скіннер, Е.Дюркгейм, Е.Фром, Р.Мертон, Т.Селлін, Е.Сатерленд, О.М. Костенко, В.В. Голіна, Г.М. Міньковський, О.О. Кваша, Ю.М. Антонян, К.Є. Игошев, А.І. Долгова, В.Д. Філімонов, А.Ф. Зелінський, С.Ф. Денисов, Н.Ф. Кузнецова, Г.А. Аванесов, А.П. Закалюк, І.С. Ной, І.І. Карпець, В.Н. Кудрявцев, С.В. Познишев та ін.

Не дивно, що кримінологія як наука формувалася на основі досліджень особистості злочинця, причин та умов злочинної поведінки. Проте, незважаючи на здобутки зазначених авторів, розвиток кримінології змушує шукати все нові шляхи розв'язання проблем, пов'язаних з протидією злочинності, а особистість злочинця є основною і визначальною категорією у процесі протидії, оскільки конкретні злочини вчиняють конкретні люди.

Постановка проблеми. З огляду на те, що наше суспільство живе у стані криміналізму, в цьому дослідженні на теоретичному рівні здійснена спроба показати цінність досліджень особистості злочинця та їх необхідність для протидії злочинності.

Метою дослідження є осмислення однієї з основних складових предмета кримінології, яким є особистість злочинця, з'ясування її ролі та місця у процесі протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні логіка вивчення особистості злочинця дедалі більш настійно висуває завдання узагальнення та систематизації численних даних про це явище, отриманих різними науками, і насамперед кримінологією. Особистість злочинця у кримінології – системна наукова проблема

в тому розумінні, що вона передбачає вивчення, дослідження власне особистості злочинця, злочинної поведінки, способу життя злочинця, особливостей його соціального середовища, зв'язків і відносин. Поведінка людини – цілісне явище, яке неможливо поділити на окремі елементи, такі, наприклад, як соціологічні, біологічні, психологічні і т.д. Таке становище зумовлене тим, що дослідження особистості злочинця є багатоаспектними і мають яскраво виражений міждисциплінарний характер. Вчені-кримінологи наголошують, що вивчення особистості злочинця, яке традиційно іменується кримінологічним, фактично є міждисциплінарним, комплексним⁵.

Треба сказати, що такі категорії, як «злочинність», «особистість злочинця», «протидія злочинності» належать до основних складових предмета кримінології. Це зумовлено тим, що ці основні категорії кримінологічної науки перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності, оскільки злочинність пов'язана з конкретними вчинками людини, тому неможливо протидіяти їм без глибокого вивчення тих, хто їх вчиняє.

Злочин – це акт не тільки зовнішній, а й передусім вольовий і усвідомлений; рішення про його вчинення обирається людиною вільно або під певним зовнішнім впливом і є результатом складного процесу, в якому зовнішні обставини діють опосередковано, відбиваючись через внутрішні (суб'єктивні) умови. Тому, щоб пізнати причини злочинності, необхідно розкрити механізм злочинної поведінки, який можна розкрити лише у процесі дослідження особи злочинця і впливу її властивостей на вибір протиправної поведінки⁶.

В останні десятиліття у кримінології актуальною залишається проблема віднайдення ефективних наукових підходів, які б дали змогу по-новому розв'язувати складні кримінологічні проблеми, до яких належить і особистість злочинця, і протидія злочинності. У зв'язку з цим в Інституті держави і права імені В.М.Корецького НАН України значна увага приділяється проблемам модернізації теорії і практики протидії злочинності.

Розроблено основи соціально-натуралістичної кримінології, яка дає чіткі відповіді на архіважливі питання, які виникають при дослідженні особистості злочинця. Саме із пошуку відповідей на проблеми, «які властивості притаманні особистості злочинця», і розпочався пошук нової кримінологічної доктрини⁷, що й стала основою соціально-натуралістичної кримінології.

Для успішних досліджень щодо запобігання злочинам украй важливо не лише мати уявлення про особу злочинця, а й глибоко проникнути у структуру властивостей, якостей, а також інших особистісних ознак⁸.

За соціально-натуралістичною кримінологією, особливості злочинця слід шукати у властивостях, притаманних його волі і свідомості, і ці властивості, що характерні волі і свідомості, мають бути у злочинця до вчинення злочину, щоб свого часу вони могли проявитися у цьому злочині. Властивості волі і свідомості поділяють на загальні (які властиві усім злочинцям) та індивідуалізуючі (які властиві конкретному злочинцю). Стан волі у злочинців перебуває у стані сваволі, стан свідомості – у стані ілюзій. Стан сваволі і стан ілюзій, який характерний для волі і свідомості злочинця, називається «комплексом сваволі та ілюзій»⁹. Саме загальні властивості волі і свідомості відрізняють злочинців від інших людей. Індивідуалізуючі властивості, які відрізняють злочинців один від одного: це і природжені, і набуті індивідуальні властивості, які індивідуалізують

кримінальний прояв комплексу сваволі та ілюзій у конкретного злочинця. До прикладу, це можуть бути соціально-демографічні, особистісно-рольові, психологічні та інші властивості¹⁰.

Такий підхід до розуміння особистості злочинця відкриває нові можливості у віднайденні більш успішного впливу на поведінку осіб, що вчиняють злочин, оскільки визначає, що ядром особистості злочинця є комплекс сваволі та ілюзій, усунення якого сприяє підвищенню ефективності у розробці та здійсненні заходів протидії злочинності. Це зумовлено тим, що при здійсненні заходів протидії треба знати, на що необхідно спрямовувати свою діяльність, щоб не дати спрацювати механізму злочинної поведінки. Саме дослідження особистості злочинця з позицій соціально-натуралістичної кримінології відкриває шляхи для успішного реагування на причини і умови, які формують особистість злочинця і сприяють її прояву у вчиненні злочину.

Соціально-натуралістичний підхід до вивчення особистості злочинця дає можливість суб'єктам протидії адекватно: 1) розробляти заходи протидії і 2) реагувати на злочинність взагалі. У комплексі все це сприяє здійсненню контролю над злочинністю.

Оскільки існування причин і умов злочинності зумовлене природними властивостями волі і свідомості людини, її здатністю до вибору, то протидія злочинності не може полягати в намаганні повністю усунути криміногенні фактори і злочинність, яку вони породжують. Нормальною є протидія, що полягає в намаганні встановити контроль над злочинністю шляхом створення найкращих умов для формування і прояву нормальної, добродійної активності громадян і протидії кримінальній активності, сваволі¹¹.

Треба розуміти, що соціально-натуралістичне розуміння особистості злочинця і властивостей, їй притаманних, дає можливість відповісти на одвічні питання, які цікавлять кримінологію: чому людина вчиняє злочин? Відповідь: бо вона має комплекс сваволі та ілюзій. І, чому людина вчиняє саме такий злочин? Відповідь: це пов'язано з природженими і набутими індивідуальними властивостями¹². З кримінологічної позиції вивчення особистості злочинця на основі методології соціального натуралізму розкриває дійсні причини і умови злочинної поведінки. А розуміння криміногенних факторів злочинної поведінки особи, яка вчиняє злочин виводить на пізнання причин та умов злочинності. Все це дає можливість розробляти адекватні заходи протидії і здійснювати успішну протидію злочинності загалом.

Таким чином, успішність протидії злочинності прямо залежить від особистості злочинця, оскільки через пізнання особистісних властивостей тих, хто вчиняє протиправні дії, пояснюються криміногенні фактори злочинності. Це два взаємозалежні процеси. Науково обґрунтовані дослідження особистості злочинця дають можливість здійснювати, коригувати протидію злочинності. Отже, впливає закономірна формула: ефективне дослідження особистості злочинця дорівнює ефективній протидії злочинності.

Висновки. Сьогодні очевидно, що держава втратила контроль над злочинністю, тому ми тривалий час живемо у стані криміналізму. Щоб вжити ефективних заходів для зменшення масштабів злочинності в країні, ні в якому разі з поля досліджень не треба «упускати» особистість злочинця, адже криміногенні фактори, що породжують злочинність, діють через її волю і свідомість. Вивчаючи особистість злочинця, ми пізнаємо причини і умови злочинності в цілому і водночас причини та умови, що породжують конкретний злочин.

Дослідження особистості злочинця дає змогу отримати нові знання, які цінні для розробки і здійснення заходів, спрямованих на підвищення ефективності протидії злочинності. Тобто через призму особистості злочинця здійснюється пізнання природи злочинності і розробка успішних заходів протидії їй.

На ефективних дослідженнях особистості злочинця зав'язаний логічний ланцюжок розв'язання надскладних кримінологічних проблем, серед яких і протидія злочинності. Успішна протидія цьому соціально негативному явищу свідчить, що здійснюється адекватний вплив на криміногенні фактори, які породжують злочинність, тобто що розроблені заходи протидії злочинності є дієвими. Тісний зв'язок між особистістю злочинця і протидією злочинності полягає в тому, що особистість злочинця займає центральне місце у протидії злочинності. Зумовлено це тим, що в результаті ефективних досліджень особистості злочинця з'являється можливість здійснити ефективні заходи протидії.

Беззаперечною є перспектива подальших розвідок досліджуваної проблеми. Вона зумовлена тим, що вивчення особистості злочинця є необхідним для сприяння підвищенню ефективності протидії злочинності. На отриманих об'єктивних знаннях про особистість злочинця має ґрунтуватися розробка заходів протидії злочинності, адже у дослідженнях особистості злочинця криються корені найефективніших способів протидії цьому соціально негативному явищу.

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/sites/zvit_2019/zvit-npu-2019.
2. Долгова А.І. Теоретические посылки и общая характеристика результатов дальнейшего криминологического изучения личности. *Опыт криминологического изучения личности преступника*. Москва, 1981. С.8. 3. Криминологія: підручник / Б.М.Головкін, В.В.Голіна, О.В.Лисоед та ін.; за заг.ред. Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2020. С.134. 4. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т.5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В.Я.Тадія, В.І.Борисова. С.497. 5. Кваша О.О. Організатор злочину кримінально-правове та криминологічне дослідження. Київ: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького, 2003. С.93. 6. Криминологія: підручник. Практикум / В.С.Ковальський, О.М.Костенко, Г.С.Семаков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2017. С.10. 7. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т.5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В.Я.Тадія, В.І.Борисова. С.496. 8. Денисов С.Ф. Особа злочинця у криминологічній теорії України. Вісник Криминологічної асоціації України. 2020. № 1(22). URL: <http://dspace.univd.edu.ua>. 9. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. С.149. 10. Козлюк Л.Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної криминології. *Правова держава*. Вип.31. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2020. С.374–380. 11. Криминологія: підручник. Практикум / В.С.Ковальський, О.М.Костенко, Г.С.Семаков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2017. С.101–102. 12. Костенко О.М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: Паливода А.В., 2020. 812 с.

References

1. Stratehiia borotby z orhanizovanoi zlochyinnistiu vid 16 veresnia 2020 r. № 1126-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. Zvit Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty vidomstva u 2019 rotsi. URL: www.kmu.gov.ua/sites/zvit_2019/zvit-npu-2019. 2. Dolgova A.I. Teoreticheskie posylki i obshchaya harakteristika rezul'tatov dlyashchegosya kriminologicheskogo izucheniya lichnosti. *Opyt kriminologicheskogo izucheniya lichnosti. Opyt kriminologicheskogo izucheniya lichnosti prestupnika*. Moskva, 1981. S.8. [rus]. 3. Kryminolohiia: pidruchnyk. / B.M.Holovkin, V.V.Holina, O.V.Lysoied ta in.; za

zah. red. B.M.Holovkina. Kharkiv: Pravo, 2020. S.134. [ukr]. 4.Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. Kharkiv: Pravo. 2013. T.5: Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku / za zah. red. V.Ia.Tatsiia, V.I.Borysova. S.497. [ukr]. 5.Kvasha O.O. Orhanizator zlochyntsiu kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho, 2003. S.93. [ukr]. 6.Kryminolohiia: pidruchnyk. Praktikum / V.S.Kovalskiyi, O.M.Kostenko, H.S.Semakov ta in. Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. S.10. [ukr]. 7.Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. Kharkiv: Pravo. 2013. T.5: Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku / za zah. red. V.Ia.Tatsiia, V.I.Borysova. S.496. [ukr]. 8.Denysov S.F. Osoba zlochyntsiu u kryminolohichnii teorii Ukrainy. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2020. № 1(22). URL: <http://dspace.univd.edu.ua>. [ukr]. 9.Kostenko O.M. Kultura i zakon – u protydyi zlu: monohrafiia. Kyiv: Atika, 2008. S.149. [ukr]. 10.Kozliuk L.H. Pro neobkhdnist vyvchennia osobystosti zlochyntsiu z pozytsii sotsialno-naturalistychnoi kryminolohii. *Pravova derzhava*. Vyp. 31. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V.M.Koretskoho NAN Ukrainy, 2020. S.374–380. [ukr]. 11.Kryminolohiia: pidruchnyk. Praktikum / V.S.Kovalskiyi, O.M.Kostenko, H.S.Semakov ta in. Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. S.101–102. [ukr]. 12.Kostenko O.M. U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane): vybrani tvory. Kyiv: Palyvoda A.V., 2020. 812 s. [ukr].

Kozliuk Liudmyla. Perpetrator's identity – central issue of modern criminology (Some Aspects in the Context of Opposing Criminality)

Due to the fact that our society lives in a state of criminality, this study theoretically attempts to show the value of research on the perpetrator's identity and the need to oppose criminality thereof. The purpose of the study is to understand one of the main components of the subject of criminology, which is the perpetrator's identity, to clarify his role and place in the opposing against criminality.

The study applied the principle of social naturalism. It is proved that the study of the identity of the perpetrator on the basis of the principle of social naturalism opens up new opportunities in finding, more successful influence on the behavior of persons committing criminal offenses. Because it determines that the core of the perpetrator's identity is an arbitrariness and illusions complex. Liquidation of which will help increase efficiency in the development and implementation of measures to opposing criminality. Under implementing countermeasures, it is important to know on what aspects to focus on to prevent the mechanism of criminal behavior. It is the study of the perpetrator's identity from the standpoint of socio-naturalistic criminology opens the way for a successful response to the causes and conditions that shape the perpetrator's identity and contribute thereof to manifestation in the commission of a crime.

The socio-naturalistic approach to the study of perpetrator's identity allows the subjects of counteraction accordingly: develop countermeasures and respond to criminality in general.

It is argued that the positive aspect in opposing criminality directly depends on the perpetrator's identity because through the knowledge of the personal characteristics of those who commit illegal acts, criminogenic factors of crime are explained. These are two interdependent processes. Scientifically substantiated researches of the perpetrator's identity give the chance to carry out, to correct opposition to criminality. Thus, there is a natural formula: an effective study of the perpetrator's identity is equal to the effective opposition against criminality.

It has been proven that effective research into the perpetrator's identity is tied to a logical chain of solving extremely complex criminological problems, including the opposing against criminality. And the successful opposition to this socially negative phenomenon shows that there is an adequate influence on criminogenic factors that give rise to criminality, that is, that the developed measures to opposing criminality are effective. The close connection between the perpetrator's identity and the opposition against criminality is that the perpetrator's identity is central to the opposition against criminality, due to the fact that effective research on the perpetrator's identity, it is possible to implement effective measures.

Key words: criminality, perpetrator's identity, opposition to criminality, criminal behavior mechanism, social-naturalistic criminology, arbitrariness and illusions complex, person's will and consciousness.